

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és
Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Doktori (PhD) értekezés tézisei

A kegyúri jog gyakorlásával kapcsolatos politikai viták a dualizmuskori
Magyarországon

Borbély Tamás

2023

Témavezető:

Dr. Botos Máté

Iskolavezető:

Dr. Óze Sándor DsC

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés

2009-ben Győr Megyei Jogú Város Levéltárában kutatva került kezembe a győri kegyúri konfliktus iratcsomója. Úgy találtam, a keresztényszociális gondolat talán legismertebb hazai képviselőjének, Giesswein Sándornak, valamint a polgármester Zechmeister Károlynak a vitája a kegyúri jog értelmezéséről jól demonstrálja az állam és egyház kapcsolatát érintő nézeteket, vitákat a korabeli Magyarországon. A vitához kapcsolódó irodalom vizsgálata során azonban világossá vált, hogy itt nem csupán egyszeri és kizárólag Győr városához köthető ellentétről van szó. A kegyúri jog értelmezése számos helyen vált konfliktusforrássá, az ellentétek megjelentek az Országgyűlés napirendjén, az országos és helyi sajtóban, de a felekezeti sajtóorgánumok szintén rendszeresen foglalkoztak vele. A megismert szakirodalom számbavétele nyomán az is feltűnt, hogy a kérdéssel elsősorban a 19. század második felében, valamint a századfordulót követő években foglalkoztak. Ebben az időszakban számos monográfia mellett tanulmányok és még doktori disszertáció is született.

A kutatás nehézségét az jelentette és jelenti ma is, hogy a városi kegyúri jog gyakorlása nem került törvényben szabályozott keretek közé. A városi kegyuraság vizsgálata során tehát olyan intézményi formát ismertünk meg, amelyet törvény soha nem határolt körül, hanem a szokásjog formált. Gyakorlata időről-időre, városról-városra változhatott.

A szabad királyi, majd törvényhatósági jogú városok rendelkeztek kegyúri joggal. A probléma általában abból adódott, hogy például egy-egy plébános választása, javadalmazása esetén miként érvényesítse a város a kegyúri jogát. Mivel a polgári törvényhozás természetéből fakadóan is

nehezen tudta értelmezni a szokásjogra és bizonytalan eredetre támaszkodó jogi formulákat, így már az is kérdésként merült fel, hogy a város mely területe gyakorolhatja egyáltalán ezt a jogot. A témához kapcsolódó „vitairódmalmat” olvasva soha fel nem oldott kérdés, hogy a városi kegyuraság esetében egyházi vagy állami jogról beszélhetünk-e. Vagy éppen az, hogy pontosan miből is eredeztethető. Kérdés volt továbbá, hogy a protestáns, zsidó vagy görögkeleti tanácsosok, törvényhatósági bizottsági tagok szavazhatnak-e a katolikus plébános megválasztásán? Ha igen, miért? Vagy ha nem, akkor miért nem? A helyi hagyományok figyelembevételével különféle gyakorlati válaszok születtek, ám az aktuális megoldások több városban jelentős konfliktusokat robbantottak ki. Egyértelműnek tűnik, hogy a vitás esetek leginkább az egyébként is súlyos egyházpolitikai küzdelmekkel terhelt időszakra jellemzőek. Érdemes tehát a városi kegyuraság meglehetősen összetett kérdését a politikatörténet oldaláról is megközelíteni.

II. A követett módszertan

Disszertációmban mindenekelőtt a városi kegyuraság gyakorlása és értelmezése ügyében kirobbant konfliktusokat, politikai vitákat vizsgáltam. Egyrészt tehát a kegyuraságról szóló diskurzusra fókuszáltam, másrészt pedig a viták mögött meghúzódó politikai ellentétre.

A városi kegyurasághoz kapcsolódóan három konkrét vitás esetet, valamint a korszakban zajló publicisztikai és országgyűlési vitákat vizsgáltam. Bemutatom, kik voltak a szembenálló felek. Milyen érvek és vélemények jelentek meg, ezek hogyan illeszthetők be a korszak politikai diskurzusaiba. Milyen szerepet játszott a helyi vagy országos politika a különböző összecsapásokban. Ezek mellett a közigazgatási változások, a korszak

egyházakat érintő törvényhozása és a többi felekezet, illetve politikai szereplő szemszögéből egyaránt tárgyalom a kegyuraság lehetséges megközelítéseit. Fontos hangsúlyozni, hogy a városi kegyuraság visszás gyakorlata nem csupán a vizsgált három városban vezetett éles konfliktushoz, ám minden egyes város és valamennyi vitás eset tárgyalása szétfeszítené a dolgozatkereiteit. Mindazonáltal az áttekinthetőség érdekében számba vettem az elterjedt gyakorlatokat és csoportosítottam azokat a szabad királyi városok vonatkozásában.

A kutatás során először fontos volt a kegyúri jog történetére vonatkozó irodalom rövid áttekintése, különös tekintettel a városi kegyuraság eredetére, valamint a főkegyúri joghoz kapcsolódására. Utóbbi pont már csak azért is megkerülhetetlen, mivel a viták során az eredet és kapcsolat kérdésének kiemelt jelentősége volt: az, hogy mi a kapcsolat a városi kegyuraság és a főkegyúri jog között a viták résztvevői számára alapvető fontossággal bírt.

A korszakban több kötetet szenteltek a kérdésnek, ám leginkább a főkegyúri jog kapcsán tértek ki a városi kegyuraságra. Fraknói Vilmos, Mihalovics Ede, Kollányi Ferenc és más történészek, jogtörténészek, hittudósok hosszabb-rövidebb terjedelemben foglalkoztak a városi kegyuraság kérdésével, leginkább annak a főkegyúri joghoz fűződő kapcsolatát illetően.

Feltűnő, hogy a városi kegyúri jog esetében nem beszélhetünk ilyen bőségről, Timon Ákos szentelt neki külön monográfiát, majd később Csizmadia Andor foglalkozott a témával részletesen. A szocialista korszak évtizedeiben értelemszerűen még kevésbé került a városi kegyuraság a vizsgálat középpontjába, mint korábban. Csizmadia Andor maradt az egyetlen, aki folytatta ezirányú kutatásait. A rendszerváltást követően, ha nem is nagy

számban, de ismét voltak történészek, teológusok, akik érintették a városi kegyuraság kérdéskörét.

Módszertani szempontból hangsúlyos volt, hogy a korszakban született, tehát kortárs művekre nem kizárólag, mint szakirodalomra tekintettem (igaz ez például Timon Ákos vagy Cserenyey István Antal szakmunkáira). A szerzők ugyanis sokszor maguk is „hozzászóltak” a vitákhoz, megállapításaik értelmezhetőek a korszak témáról folytatott politikai diskurzusában, műveik megszületését ezek a viták (is) motiválták. Így, bár kutatásaik, illetve megállapításaik állandó és megkerülhetetlen hivatkozási pontok, azokat kritikával szükséges kezelni. Ennek köszönhető, hogy az említett kortárs művekre nem kizárólag szakirodalomként, hanem forrásként is tekintünk.

Mivel a kegyúri jog gyakorlását érintő viták nem „légüres térben” zajlottak, hanem szorosan kapcsolódtak a dualizmus időszakában lezajló (egyház)politikai, jogi, közigazgatási és társadalmi változásokhoz, így az ezen folyamatokkal foglalkozó szakirodalom számba-vétele is elengedhetetlen volt. Ezen túl a vizsgált vitás esetek nem választhatók el az érintett településektől sem, mivel specifikus helyi motivációk is közrejátszottak az ellentétek esetében, így szükséges volt a helyi egyház- és politikatörténetére vonatkozó információk áttekintése is.

A dolgozatban a korabeli és az újabb szakirodalmak számbavétele mellett levéltári, illetve nyomtatásban megjelent forrásokat, valamint publicisztikákat, sajtócikkeket vizsgáltam. Szerencsés volt a helyzet, mivel egyes konfliktusok esetében megjelent vitairodalom közölte a legfontosabb forrásokat (beadványok, minisztériumi leiratok, állásfoglalások) is, akárcsak a vitában résztvevő felek álláspontjait. Sok forrás tehát nyomtatásban is

megjelent, mert a viták résztvevői fontosnak tartották, hogy a közvélemény megismerje érveiket, illetve azok alátámasztására közölt dokumentumokat.

III. Új eredmények, tézisek

A források és a szakirodalom lehető legszélesebb körének számbavételével, szintetizálásával igyekeztem átfogóan megközelíteni a városi kegyuraság gyakorlásához kapcsolódó politikai vitákat. Bemutattam a „hozzászólókat”, a leggyakoribb érveket és véleményeket, az ezek mögött meghúzódó politikai és jogi megközelítéseket, illetve elveket, valamint azokat a fórumokat, ahol ezek helyet kaphattak. Dolgozatom célkitűzése a következő tézisek bizonyítása volt.

- a korszak kegyúri konfliktusai új megközelítéssel, politikai, illetve társadalomtörténeti szempontól egyaránt vizsgálhatók.

Kimutathatók a viták háttérében álló politikai eszmék és az alkalmazott „politikai nyelvek”, valamint az, hogy miként jelennek meg ezek a korszak politikai kontextusában. Rámutatok a leggyakrabban használt érvekre, akárcsak arra, hogy a viták során milyen álláspontokat foglaltak el a résztvevők. Foglalkozom vele, hogy milyen alapon védték vagy bírálták az általuk helyesnek tartott, vagy támadott gyakorlatot. Hogyan kapcsolódtak ezek a korszakban zajló politikai, társadalmi vagy közigazgatási változásokhoz?

- a kegyúri jog gyakorlását érintő viták nem periférikusak és nem csupán elméleti jelentőségűek. Meglátásom szerint a kutatók vizsgálódásaik során gyakran csupán egy-egy

konfliktussal találkoznak, így mintha az lenne az általános vélekedés, hogy elszigetelt, csupán elméleti jellegű ellentétekről van szó. Ezzel szemben a dolgozat lapjain amellet érvelek, hogy a korszak politikai nyilvánosságában ismert és láthatóan feloldhatatlan konfliktusként jellemezhetők a városi kegyurasággal kapcsolatos viták. Az 1870-es évektől a dualizmus korszakának végéig (sőt azután is) jelen lévő konfliktusok során lényegében a katolikus egyház rendezetlen államegyházi státusza, a katolikus autonómia hiánya és a polgári törvényhozás keretei között nehezen értelmezhető jogi hagyomány egyaránt hozzájárult a feloldhatatlannak tűnő politikai és jogelméleti vitához. Ugyan kisebb-nagyobb terjedelemben, de olyan jelentős politikus „kapcsolódtak be” a vitába, mint Asbóth János vagy Vázsonyi Vilmos, de több miniszter is hivatalosan állást foglalt a konkrét ügyek kapcsán. Katolikus egyházi részről hozzászólt többek között Csernoch János, Giesswein Sándor, majd Bangha Béla, valamint több, helyben ismert és meghatározó jelentőségű plébános.

- *A konkrét szituációkban (Szeged, Győr, Sopron) arra is keressük a választ, hogy milyen helyi politikai motivációk húzódtak meg a kirobbanó konfliktusok hátterében. Úgy véljük ugyanis, hogy a kegyúri jog gyakorlása körül kirobbanó vita csak a felszíne egy mélyebb politikai-ideológiai, vagy gazdasági ellentétnek.*

- *Társadalomtörténeti szempontból pedig a városi kegyuraságot érintő viták során arra igyekeztem rámutatni, hogy miként járultak hozzá ezek a viták (természetesen az egyházakat érintő*

törvényi keretek megváltozásával egyetemben) a felekezetek társadalmi és politikai szerveződéséhez. Meglátásom szerint a 19. század utolsó éveire a „felekezeti béke” gyakran hangoztatott, ám mindinkább kiüresedni látszó jelszava mögött kitapintathatók (a reformkorszaktól háttérbe szorult) felekezeti és politikai ellentétek. Nem véletlen, hogy katolikus egyházi személyek körében elterjedt nézet, hogy a viták hozzájárultak a katolikus szerveződések létrejöttéhez, a katolikus „öntudat” megerősödéséhez. A katolikus egyház érdekeit a viták során karakteres, határozott álláspontot képviselő egyházi személyek képviselik, kiknek személye gyakran a helyi vagy országos egyházi történetírás szerint is hozzájárult a helyi katolikus társadalom megerősödéséhez. A katolikus állásponttal (melyet „hallgatólag”, sőt időnként gyakorlatilag is támogatott az állam) szemben legnagyobb számban a protestáns felekezetek képviselőit, valamint az állam és egyház elválasztását elvi alapon hirdető, a 19. századi liberális elveket elfogadó katolikus képviselőket találunk, akik szinte kivétel nélkül a katolikus autonómia létrehozásában látták a konfliktusok lehetséges feloldását. A vitához a századfordulót követően a mind nagyobb nyilvánosságához jutó baloldali és radikális mozgalmak képviselői is hozzászóltak, beemelve a vitába a radikális antiklerikális álláspontot is.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység,
konferencia-előadások

Publikációk

Borbély Tamás: *Dr. Giesswein Sándor és Zechmeister Károly vitája a kegyúri jog értelmezéséről*. In: Győri Tanulmányok. Zechmeister Károly emlékszáma I. Szerk.: Bana József-Dominkovits Péter-Horváth József. Győr, 2010. 85-101.

Borbély Tamás: A városi kegyúri jog gyakorlása és politikai motivációi a dualizmus korában. Viták a törvényhatósági jogú városokban. In: *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség. Rendi társadalom – polgári társadalom 25. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2011. évi, győri konferenciájának kötete*. Szerk.: Lukács Anikó. Budapest, 2013. 314-326.

Borbély Tamás: Hitfelekezeti segély, kegyúri jog – oktatást érintő felekezeti konfliktusok a dualizmus kori Magyarországon. Sopron esete (1875–76). In: *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei. Rendi társadalom – polgári társadalom 29. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi, sárospataki konferenciájának tanulmánykötete*. Szerk.: Sasfi Csaba – Ugrai János. Budapest, 2017. 72-80.

Konferencia-előadások

A városi kegyúri jog gyakorlása és politikai motivációi a dualizmus korában. Viták a törvényhatósági jogú városokban. Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2011. évi győri konferenciája. Győr, 2011. szeptember 2.

Hitfelekezeti segély, kegyúri jog – oktatást érintő felekezeti konfliktusok a dualizmus kori Magyarországon. Sopron esete (1875–76). Iskola, művelődés, társadalom. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi sárospataki konferenciája. Sárospatak, 2015. augusztus 28.

A városi kegyuraság és politikai viták a dualizmus korában – Kassa példája. Az Egyházak kultúráközvetítő szerepe Északkelet-Magyarországon a 16-20. században. Eger, 2023. április 4.